

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ.В.М.КОРЕЦЬКОГО

На правах рукопису

БУЦЕВИЦЬКИЙ Володимир Сергійович

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ НА ЗЕМЛЯХ ЗАХІДНОЇ
УКРАЇНИ В ХІХ СТОЛІТТІ

Спеціальність 23.00.01 - Теорія та історія
політичної науки

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Київ - 1993

00815196 (U)

AB 27.822

ології філософського факультету Київського державного університету ім.Тараса Шевченка і у відділі історико-політологічних досліджень Інституту держави і права ім.В.М.Корецького АН України.

Наукові консультанти:

Гаєвський Б.А., доктор філософських наук, проф.
Мироненко О.М., доктор філософських наук, проф.

Офіційні опоненти:

Денісов В.Н., доктор юридичних наук, професор
Римаренко Ю.І., доктор філософських наук, професор
Скакун О.Ф., доктор юридичних наук, професор

Провідна організація - Інститут національних відносин і політології АН України.

Захист відбудеться "28" травня 1993 р. о 15.00 на засіданні спеціалізованої ради Д-016.29.02 по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня доктора політичних наук при Інституті держави і права ім.В.М.Корецького АН України /252001, Київ, вул.Трьохсвятительська, 4/.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Інституту держави і права ім.В.М.Корецького АН України.

Автореферат розісланий "23" квітня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат юридичних наук

О. Зайчук Зайчук О.В.

Актуальність теми дослідження. XIX століття увійшло в історію як століття великих відкриттів, появи нової техніки, першої залізниці, використання парової машини, першого телеграфу і телефону, як століття, коли капітал став означати більше, ніж дворянський титул і герб, як час суперництва сили і права, як століття корінних соціальних змін.

Політична думка в XIX столітті розвивалася під впливом двох епохальних факторів. Один з них - Велика Французька революція. Вона розчистила шлях розвитку капіталістичних відносин, проголосила новий тип політичного устрою суспільства, дала всьому світу такі взірці нової демократії, прав і свобод людини, які зовні вбачались здійсненням природних потреб людей. Другий фактор - революція 1848-1849 рр. і утвердження капіталізму в процесі промислового перевороту в багатьох європейських країнах.

Революційні і військові бурі, які смерчем пронеслися по Європі, зачепили всі країни, привели до піднесення національної свідомості усі, навіть малі народи. Вони пройшлися й Прикарпатським краєм, який вважався задвірками Європи, "тихим болотом" суспільного життя.

Політичний рух, який розгорнувся на західноукраїнських землях, увійшов складовою частиною у визвольний рух народів Європи на всіх його етапах, що послідовно змінювали один одного на протязі XIX ст.

Економічний розвиток, мовне і культурне відродження населення українських земель обумовило новий ступінь формування суспільної думки, сприяло виникненню і розповсюдженню нових політичних ідей.

Останнім часом інтерес вчених і громадськості до даних проблем дуже зріс, їх вивчення набуло актуальності. Пояснюється це тим, що в період розбудови нової незалежної держави ми звертаємось до нашого минулого, щоб краще зрозуміти процеси, що відбуваються зараз. Вони потребують всебічної розробки, аналізу й співставлення з попередніми етапами історичного розвитку.

На жаль, до цього часу не одержали належної оцінки політичні зрушення, які відбулися в XIX ст. в багатьох країнах Європи, в тому числі й на західноукраїнських землях. Тема не знайшла комплексного обґрунтованого висвітлення в науковій літературі.

Важливим моментом актуальності даної теми є подолання стереотипів і догм, вульгарно-класового підходу, старого мислення у вивченні складності і багатоаспектності соціально-політичного і

соціокультурного розвитку в західноукраїнському регіоні.

Одним з головних напрямків дослідження є процес національно-го відродження українського народу в минулому столітті. І це дуже важливо, бо події, які відбуваються тепер в Україні, тією чи іншою мірою мали місце в ХІХ ст. Тому, щоб уникнути помилок у будівництві молодої суверенної держави, слід добре вивчити досвід минулого.

Актуальним є вивчення структури і політичної діяльності перших політичних організацій у вказаному регіоні, тому що їх ідейна еволюція і передумови формування або розколу за національною ознакою аналізувались недостатньо.

Цікавим для дослідників і громадськості є безперечно те, що саме мислителі ХІХ ст. дали глибоке для свого часу обґрунтування єдності національного та загальнолюдського. Вони наблизились до розуміння пріоритету прав людини у суспільно-політичному житті, що вельми актуально для сучасності.

Нарешті, знання еволюції політичної думки може допомогти молодим незалежним державам, які виникли після розпаду Союзу, у визначенні напрямку і завдань підходу їх до нового самостійного шляху розвитку. Ці та інші положення, викладені в дисертації, підтверджують її актуальність у вивченні сучасних питань політики.

Ступінь наукової розробки теми. Більш-менш системне вивчення політичної думки на землях Західної України у складі Австрії, а потім Австро-Угорщини почалося у другій половині ХІХ ст. і тривало понині. Розробки з даної проблеми представлені такими напрямками: консервативним, ліберальним, демократичним, які у свою чергу можна поділити на регіональний, радянський, зарубіжний /включаючи літературу української діаспори/.

Розподіл за висезгаданими напрямками умовний, бо є першою спробою викладення матеріалу не в традиційному плані, а за станом проблем і ступінню їх вивчення. До того ж окремі дослідники з часом змінювали свої погляди і переходили в інший табір. Деякі напрямки політичної думки з роками трансформувались в інші. Так, демократичний напрямок, еволюціонуючи, став революційно-демократичним, а потім з нього виділились національно-патріотичний і соціалістичний і т.д. Нарешті, враховуючи сказане вище, досить важко провести чітку грань між названими напрямками і вважати їх раз і назавжди визначеними. І тут для дослідників залишається широке

поле діяльності.

Одним з найбільш цінних джерел усього досліджуваного періоду можна вважати восьмитомну історію ХІХ ст. під редакцією професорів Лавіса і Рамбо. Це унікальне видання - переклад з французької, яке побачило світ на початку ХХ ст., в теперішні часи майже невідоме широкому колу вчених. Крім цінних фактичних даних про стан політичної думки у ряді країн, воно містить багато інформації, позбавленої тенденційності і кон'юктурних оцінок політичних подій. З сучасних зарубіжних видань важливим джерелом є шеститомник "Габсбургська монархія", який вийшов у Відні у 1980 р. Один з томів містить дані про землі Західної України у складі Австрійської імперії і розглядає питання соціальної структури в Галичині, проблеми культури, релігії, політичних партій, національних відносин, української мови тощо. Ще одним цінним виданням з досліджуваного періоду є "Політична історія сучасної Європи" Ш.Сеньобоса, видана у Санкт-Петербурзі у 1899 р. В ній автор показує еволюцію партій і політичних організацій впродовж майже столітнього періоду; наводить окремі цікаві факти по Галичині, яка входила тоді в Австрійську імперію.

Консервативний напрямок представлений австрійськими вченими і політичними діячами монархічного табору, шляхетсько-поміщицькими колами польських дослідників і публіцистів, а також клерикальними діячами Галичини.

Австрійські дослідники Г.Бідерман, Р.Кайндаль, Й.Полен, Ф.Віненгауер, В.Корн та інші ввели до наукового обігу документальний матеріал, надавши йому певну спрямованість. Вони всіляко виправдовували володіння західноукраїнськими землями габсбургської Австрії, підкреслюючи її "цивілізаторську місію" в цьому краї та замальовуючи політичні протиріччя.

Польська історіографія розглядала землі Західної України як частину території "історичної Польщі". Після поразки повстання 1663-1664 рр. польські консервативні кола Східної Галичини виступили не тільки проти національної автономії українського народу, а навіть в окремих випадках заперечували його існування, не визнаючи українців як націю.

Українські дослідники ХІХ ст. ліберально-демократичного напрямку лояльні до габсбургського режиму, писали про його, нібито, месіанську роль. Ряд авторів висували політичну теорію про безбуржу-

азність української нації. В.Барвінський, К.Левицький, Д.Романчук та деякі інші по-своєму висвітлювали історичні події, надаючи свої коментарі.

Критиками абсолютистського устрою на землях Західної України виступили представники революційно-демократичного напрямку політичної думки. В їх працях реально відображені події національно-визвольного руху в краї, зростання громадської свідомості.

Проте найбільша кількість праць, пов'язаних з досліджуваною темою, відноситься до радянського періоду, виданих як у колишньому СРСР, так і за кордоном.

Розвитку польської політичної думки і її відносинам з українським суспільно-політичним рухом присвячені праці радянських і польських дослідників. Зокрема, І.С.Міллер у ряді своїх праць зосередив увагу на політичних гуртках, які розгорнули свою роботу в Галичині. Цікаві дані з цього питання наводять В.О.Борис і І.М. Нефедов.

Польські вчені Ч.Віцех, М.Жиховський, С.Кеневич, М.Тирович, досліджуючи селянський рух на польських землях, акцентують свою увагу на політичних організаціях Західної України, члени яких вели роботу серед селян.

Багато літератури присвячено діяльності "Співдружності польського народу" /СПН/ - політичної організації, що діяла на теренах України. Великий фактичний матеріал про неї міститься в мемуарах К.Машковського, Г.Богданьського, Г.Голєєвського, В.Лясоцького. У 40-х роках нашого століття в архівах Москви, Ленінграда, Києва, Вільнюса, Львова було знайдено чимало нових документів. На їх підставі з'явився цілий ряд праць.

Чимало фактичних даних про співробітництво західноукраїнських і чехословацьких вчених і письменників міститься в працях дослідників бумшої Чехословаччини - І.Панькевича, В.Жачека, В.Гостички.

Документальні збірки, опубліковані останнім часом, присвячені вищезгаданим проблемам. Серед них - "Історія Львова в документах і матеріалах" /1986/ - перша наукова публікація, яка містить документи про політичний рух в західноукраїнському регіоні.

Другий збірник присвячений "Русалці Дністровій" /1989/ - першому виданню художніх творів українською мовою. У ньому, на підставі багатьох документальних свідоцтв, розкриваються основні

напрямки громадсько-культурної діяльності авторів альманаха М.Ша-
шкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького. Не можна також не згадати
монографію Р.Ф.Кирчіва, присвячену вищезгаданій групі "Руська
тріця" /1990/. В науковий обіг ним вводиться значна кількість
невдомих до цього архівних матеріалів.

Велику увагу у вивченні еволюції суспільно-політичної думки
у другій половині XIX ст. в Україні, а також і в західноукраїн-
ському регіоні, зокрема, приділяють історики, філософи, юристи,
літературознавці. Одними з перших почали розробку вищевказаних
проблем А.З.Варабой, С.М.Трусевич, Е.С.Шабліовський, Ф.А.Ястре-
бов та інші.

До праць, у яких розкриваються різні аспекти політичної дум-
ки у польському повстанні на Правобережній Україні у 1863-
1864 рр., відносяться дослідження М.М.Лещенка, Д.П.Пойди, Г.І.Ма-
рахова. Вони збагатили науку новими цікавими фактами, аргумен-
тованими висновками про формування і розвиток політичної думки, ре-
волюційно-демократичного руху, про встановлення і зміцнення друж-
ніх стосунків революціонерів Росії, України, Польщі.

Філософські аспекти політичної думки досліджені у працях
В.І.Шинкарука, А.А.Пашкової, Н.Т.Асонової, А.В.Носова та інших.
Частина з них присвячена суспільно-політичним поглядам революцій-
них демократів І.Франка, Л.Українки, М.Павлика, С.Подолінського.
В них автори розглядають світогляд революціонерів-демократів, їх
ставлення до національного питання, прав людини, утвердження за-
гальнолюдських цінностей.

Соціалістичний напрямок політичної думки також став предме-
том глибокого вивчення дослідників в колишньому СРСР та за його
межами. Виникнення і розвиток соціалістичної думки досліджували
польські вчені А.Мольська, Ю.Бушко, Е.Таргальський, Ф.Тих.

Необхідно відзначити заслуги вчених Е.К.Жигунова, Е.В.Раш-
ковського, Т.Г.Снітко та інших, котрі зробили свій внесок у до-
слідження різних аспектів еволюції політичної думки в землях
польських.

Соціалістичний рух в Галичині, зокрема, аналізували польські
вчені В.Найдус і Е.Хорнова і радянські І.С.Язборовська і М.І.Бу-
харін. Вони наводять багато фактів про діяльність соціалістів на
землях Західної України.

Не можна не виділити окремо праці Л.Кливицького "Вступ до

історії суспільних рухів" /1926/ і В.Лімановського "Народ і держава" /1906/. Беручи участь у розробці політичної теорії, вони намагались втілити свої ідеї на практиці, в революційній боротьбі. В їх працях наводяться дані про розповсюдження соціалістичних ідей нелегальними гуртками в місті Львові.

В працях В.І.Калиновича, В.С.Кульчицького і Н.І.Титової висвітлюються деякі положення політичних ідей у творчості І.Франка. Багато зроблено в даному напрямку О.Ф.Скакун.

Суспільно-політичні погляди М.П.Драгоманова досліджують у своїх працях Д.І.Заславський, І.С.Романченко, В.Л.Лукаренко, В.Г.Сокуренко, Р.П.Іванова, П.М.Федченко.

Аналіз літератури свідчить про те, що дослідники зробили певний внесок у розробку висезгаданих проблем, однак не всі питання достатньо висвітлені. Потребує глибшого розкриття світогляд лідерів національно-визвольного руху впродовж ХІХ ст., не простежена еволюція їх поглядів на різні сторони суспільного життя. Дослідники "не помічали" того, що ідеологія революційних демократів мала протиріччя, що подекуди вони недооцінювали еволюційний шлях розвитку.

Говорячи про роботи, присвячені соціалістичному напрямку політичної думки, слід відзначити, що в них досить часто бажане видавалося за дійсне. Вчені, скажімо, зовсім "не бачили" протиріч між революційною марксистською і еволюційною бернштейнською теоріями, котрі, без сумніву, виявляли вплив на формування політичної думки на землях Західної України.

Кінець 80-х - початок 90-х років ХХ ст. характеризується тим, що з'явилась можливість повернути з небуття імена багатьох вчених і громадських діячів. М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Дорошенко, О.Оглоблін, Ю.Охримович, К.Левицький та інші - ціла плеяда дослідників, які займалися тією чи іншою мірою вивченням політичної думки на землях Західної України і зробили суттєвий внесок в розробку даної проблеми. Вченим незалежної України ще буде над чим працювати, ретельно вивчаючи і досліджуючи їх багату спадщину. Заслуговує на увагу той факт, що ряд видавництв України приступив до перевидання маловідомих, а то й досі невідомих громадськості праць висезгаданих авторів.

В Україну stále надходить література з діаспори, окремі видання якої присвячені виникненню і розвитку політичної думки, в

тому числі і в Прикарпатському краї. Насамперед слід назвати праці В.Гришко, І.Лисяка-Рудницького, В.Пачовського, М.Стахіва, Я.Химки та інших. Позитивною рисою їх праць є те, що вони написані з урахуванням широкого плюралізму думок, не заідеологізовані як праці вчених колишнього СРСР, а, незважаючи на це, вказують самі автори, є відсутність архівних джерел і окремих рукописних праць.

Цим же проблемам приділяється увага і в роботах іноземних авторів, які вийшли в світ в США, Англії, Канаді та інших країнах. Сучасні зарубіжні автори зображують минуле колишнього СРСР вже не просто як його "особисту трагедію", а і як "трагічний досвід" для країн, що розвиваються і не так давно звільнились від залежності.

По-новому розглядаються питання розвитку політичної думки сучасними українськими авторами. В працях В.Д.Бабкіна, Д.Г.Видріна, В.Б.Євтуха, Ф.М.Кирилюка, А.В.Місуню, В.А.Потульніцького, О.Ф.Скакун, В.М.Шилова та інших дається загальна характеристика основних західно-європейських соціально-політичних теорій XIX ст. Особлива увага приділяється аналізу суспільно-політичних поглядів представників різних напрямків. Розглядаються концепції українських вчених-емігрантів ідеї державності України. Їхні погляди аналізуються під кутом зору політичних і соціальних реформ, досліджуються складні й різноманітні відносини політичних партій і громадських організацій в умовах становлення багатопартійності в Україні.

Таким чином, названі автори виконали значну роботу по висвітленню виникнення і розвитку політичної думки на землях Західної України, тим самим зробили суттєвий внесок у науку.

Слід підкреслити, не всі документи й матеріали з означеної теми введені в науковий обіг. Багато ще неопублікованих праць політичних, громадських і наукових діячів зберігаються у відділах рукописів бібліотек і фондах архівів.

При написанні дисертації використані документи державного архіву Львівської області /ДАЛО/, Центрального державного історичного архіву України в місті Києві /ЦДІА України/, Центрального державного історичного архіву в місті Львові /ЦДІА України в м.Львові/, Центрального державного історичного архіву Росії в місті Санкт-Петербурзі /ЦДІА Росії/, монографії і рукописи національної бібліотеки Росії у Москві, державної публічної бібліотеки

імені М.Є.Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, бібліотек АН України у Києві і Львові, а також бібліотек Київського та Львівського університетів. У цих сховищах знаходяться документи і матеріали по темі дослідження: рукописи політичних і громадських діячів, розпорядження урядів і місцевої влади, відозви і звернення підпільних організацій, нелегальні видання.

Мета і завдання дослідження. У своїй роботі дисертант поставив мету показати еволюцію політичної думки на землях Західної України на протязі XIX століття, виділив у ній три головних напрями - консервативний, ліберальний, соціалістичний.

Реалізація поставленої цілі передбачає вирішення наступних завдань:

- дослідити соціально-культурні передумови розвитку політичних ідей в регіоні;
- простежити вплив політичної думки Європи на формування політичних ідей у Прикарпатті;
- проаналізувати політичні відносини у процесі еволюції суспільства;
- визначити ступінь впливу громадських рухів, повстань і революцій, тобто впливу політичної практики, на розвиток політичної думки;
- вивчити процес зародження і розвитку вказаних вище напрямів політичної думки;
- проаналізувати погляди вчених, політичних і громадських діячів Західної України;
- виділити національні проблеми регіону в світлі політичних подій;
- концептуально узагальнити досвід розвитку політичної думки на землях Західної України у XIX столітті для його практичного використання у процесі вдосконалення політичних відносин в Україні на сучасному етапі.

Рішення вищезгаданих завдань є важливим у теоретичному і політико-прикладному плані, бо дозволяє уточнити деякі аспекти міжнародних відносин у загальнолюдському розумінні цього слова, взаємозв'язку світу і соціального прогресу з революційними перетвореннями, пріоритетності прав людини у суспільно-політичному житті, а отже, й вірного розуміння того, що спасіння й виживання людства в сучасну епоху полягає не в боротьбі і нагромадженні ре-

волюційних потрясінь, а у спільних пошуках всіх країн і народів, класів і партій, стремління шляхом розумних компромісів і пошуків консенсусу вирішити основні проблеми, які стоять перед людством.

Методологічна і теоретична основа. При написанні дисертації автор виходив з багатомірності загальнонаукових, філософських і приватних методів, тобто використовував структурно-функціональний, системний, порівняльний, діалектико-матеріалістичний та інші методи, а також загальнолюдський і цивілізаційний підходи.

Здійснюючи історико-методологічний аналіз політичних подій і теорій, автор використав творчу спадщину багатьох вчених і політичних діячів ХІХ ст., такі фундаментальні положення цієї спадщини, як концепцію суспільного розвитку у вигляді безперервного природно-історичного процесу, ідеї цивілізаційного підходу до історії людського суспільства.

Суттєву теоретичну допомогу, особливо в аналізі таких проблем, як ідея правової держави і громадянського суспільства, сутність і шляхи соціального прогресу, національне питання в Україні, проблеми революції і політичної влади, почерпнув з праць українських мислителів: Т.Шевченка, І.Франка, М.Драгоманова, Лесі Українки, М.Павлика, М.Грушевського, С.Подолінського та інших.

В дисертації широко використані наукові праці українських та зарубіжних дослідників з історії виникнення й розвитку політичної думки у ряді країн світу.

Наукова новизна роботи. Проведені дослідження дозволили сформулювати і представити на захист ряд положень і нових висновків про еволюцію політичної думки на землях Західної України, які або взагалі не висувались раніше іншими авторами, або поглиблюють і розширюють розуміння особливостей різних аспектів політичної думки у вказаному регіоні і пов'язаних з ними проблем. Розроблено концепцію вдосконалення політичних відносин, яка може бути використана при державному будівництві незалежної України. Мова йде про передумови виникнення правової держави, становлення громадянського суспільства, про видучення з забуття перекручених у різні часи ідей консерватизму, лібералізму, соціалізму та інших напрямків політичної думки.

Завдяки вирішенню поставлених завдань автор отримав такі результати, які відрізняються науковою новизною:

- обґрунтовано періодизацію еволюції політичної думки на

землях Західної України у ХІХ столітті. Таких періодів вичленовується чотири: з кінця ХУІІ до 30-х років ХІХ століття; з 30-х років до революції 1848-1849 років; з 50-х до 70-х років; з 70-х до кінця 90-х років ХІХ століття. В основу даної періодизації покладені змістовні чинники, а не діхронічні параметри;

- розкрито розуміння політичного процесу ХІХ ст. як явища, для якого є характерним єдність та еволюція соціальних і національних сил, багатоманітність форм та методів у революційно-визвольній боротьбі;

- проаналізовані протиріччя політичної боротьби, національно-визвольного руху в регіоні, а також необхідність єдності прогресивних соціально-політичних сил у намаганні до реалізації політичних ідей;

- розкриті особливості еволюції поглядів галицьких громадських і політичних діячів від усвідомлення себе як представників окремої нації до виразників ідей незалежності України, які виступали за створення окремої держави;

- простежена розмаїтість ідей національного відродження українського народу, які розробляли політичні партії, угруповання і окремі діячі на землях Західної України;

- висвітлюється внесок західноукраїнських мислителів у розробку статусу концепції розвитку суспільно-політичного життя західноукраїнського регіону. Вони виходили з значення соціального питання в комплексі проблем прогресивного перетворення суспільства;

- розкривається концепція обґрунтування західноукраїнськими мислителями значення єдності національного і загальнолюдського у суспільному розвитку. Громадські діячі впритул наблизились до розуміння пріоритету прав людини у суспільно-політичному житті;

- констатується, що більшість політичних лідерів Західної України останньої третини ХІХ ст. прийшли до висновку, що політична система суспільства повинна функціонувати на демократичних засадах, з високим рівнем політичної культури його членів;

- у дисертації робиться висновок про те, що ідеї єдності соціальних, національних і духовних аспектів розвитку суспільного життя західноукраїнських мислителів мають велике історичне і соціально-політичне значення у розбудові суверенної України.

Теоретична і практична значимість дослідження. Отримані ре-

зультати і концептуальні висновки сприятимуть більш глибокому розумінню суспільно-політичних процесів, які відбувалися на теренах Західної України і впливали на наступні події вже в ХХ столітті.

Авторське трактування деяких з вищенаведених положень допоможе підвишити рівень відповідних теоретичних досліджень, зробити більш точним аналіз сучасних політичних концепцій і моделей, може служити підґрунтям для подальших розробок методологічних проблем сучасної політології.

Результати дослідження свідчать, наскільки важливе врахування історичного політичного досвіду для сьогодення. Не можна розробляти сучасну політику, законодавство, вдосконалювати політичну систему, не звертаючись до минулого.

Положення і висновки дисертації підтверджують необхідність подальшого дослідження еволюції політичної думки суспільства.

Матеріали дисертації можуть бути використані і вже використовуються в навчальному процесі при читанні відповідних тем у вузівському курсі політології, соціології, історії держави і права, історії філософії, історії України, при читанні спецкурсу "Історія політичної думки в Україні".

Апробація роботи. Основні положення дисертації були викладені автором у доповідях і повідомленнях на щорічних наукових конференціях Львівського політехнічного інституту, інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському університеті ім.Тараса Шевченка, на республіканських і регіональних конференціях, зокрема, "До нової України - шляхом реформ" /Київ, 1992 р./, "Українська ідейна спадщина у викладанні гуманітарних наук" /Дніпропетровськ, 1992 р./, "Політична, економічна і соціальна стратегія України: сучасний етап і перспективи розвитку" /Київ, 1992р./ та інших. По темі підготовлені дві індивідуальні монографії, опубліковані статті в наукових збірниках і журналах.

Деякі положення і висновки дисертації вже впроваджені в учбовий курс політології. Автор брав участь у розробці програм курсу "Політологія" /Київ НМК ВО 1991; Львів УПІ 1992/, учбового посібника з політології обсягом понад 30 друкованих аркушів, три випуски якого вийшли у 1991-1992 рр., політологічних словників /1991, 1992 рр./, а також інших учбово-методичних і наукових виданнях.

Географічно дослідження охоплює територію теперішніх Волинської, Рівненської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької областей України у сучасних кордонах. Це вважається автором найбільш доцільним, бо дозволяє краще уявити і співставити процеси, які відбувалися у XIX ст. у даному регіоні. Адміністративно-територіальний розподіл Галичини, яка входила до складу Австрії, і Волині, у складі Росії, реально не відбивалось на етнічному складі населення, яке там мешкало.

Хронологічно у дисертації розглядається період з початку XIX ст. до кінця 90-х років, коли на землях Західної України почали виникати політичні партії і політичне життя почало вступати в новий етап.

В роботі аналізуються політичні погляди не тільки українських мислителів, а й представників інших національностей, які жили і працювали на землях Західної України.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, 4-х глав і заключення. Така структура, на думку автора, найбільш вдало показує еволюцію політичної думки у західноукраїнському краї, відповідає періодизації і ходу суспільних процесів в регіоні.

У першій главі "Політична думка на землях Західної України у першій третині XIX ст." відмічається, що початок століття характеризувався поразкою феодалізму в Європі і встановленням нових капіталістичних відносин. Під впливом ідей Великої Французької революції політичні концепції мислителів і революційних діячів почали втілюватися в життя в європейських країнах. Революція вселяла надію на здобуття незалежності і відродження національних прав.

Широкою хвилею прокотились по Європі наполеонівські війни. В це коло подій були втягнуті землі Західної України. Підсумки європейським подіям підбив Віденський конгрес, що відновив феодальні порядки в більшості країн і придушив колективними зусиллями революційні виступи. У політичній думці панували стали консервативні ідеї, спрямовані на збереження існуючого устрою. Фактично всі основні положення консервативної ідеології виникли як антитеза відповідним положенням ідеології просвітництва. Найбільший гнів консерваторів викликав висунутий Ж.-Ж.Русо принцип народного суверенітету, який підірвав морально-правові основи феодально-абсолютистських порядків, положень про божественне по-

ходження монархічної влади. В запереченні народного суверенітету сходились всі консерватори, незважаючи на ідейні чи політичні розбіжності з інших питань.

Ідейною платформою консерватизму став принцип легітимності, тобто законності. Ним консерватори вважали "старий порядок", існуючий до 1789 р. Головним ідейним натхненником консерватизму і провідником його в життя цілком природно вважався австрійський канцлер К.Метерніх. Його вплив на політичне життя Європи взагалі і австрійської імперії зокрема був безперечним. Свою роль лідера консервативного табору він відіграв до революції 1848 р.

В дисертації підкреслюється, що в політичну історію Європи австрійський канцлер увійшов як автор "метерніхівської" системи, принципи якої ще й досі знаходять відгук і послідовників серед ідеологів і політиків консервативного напрямку.

В галузі зовнішньої політики своє завдання Метерніх вбачав у тому, щоб якомога на довший час відкласти неминуче - повалення феодальних режимів у Європі. В роботі підкреслюється, що консервативне світорозуміння привело його до ідеї еквілібріума - збалансованої системи відносин європейських держав, основаної на додержанні рівноваги між найбільш могутніми державами, "солістами європейського концерту".

Зовнішньополітичний еквілібріум тісно був пов'язаний з внутрішньополітичним господарюванням консервативних сил. За думкою Метерніха, "спокій є першою потребою для життя і процвітання держави". При такому "спокої" нема місця свободі, парламентаризму. "Слово "свобода", - підкреслював він, - є для мене не вихідним, а кінцевим пунктом. Вихідний пункт - це слово "порядок". Свобода може покоїтись тільки на понятті "порядок".

Важливо підкреслити, що принципом режиму Метерніха було придушення всякого політичного руху. Уряд позбавляв підданих всілякої можливості займатися громадськими справами і не тільки розмовляти, а навіть і думати про них.

Розвиток консервативних ідей на землях Західної України, відзначається в дисертації, так чи інакше був пов'язаний з галицьким духовенством і перебував під його впливом. Останнє, як зауважує Д.Охримович, було явищем унікальним: "...польське або німецьке по своїй мові, консервативне і аристократичне по поглядам, українське духовенство в Австрії намагалось усіма силами

сподобатись центральному уряду і з психологією раба робило все, що тільки задумало, не дивлячись навіть на те, чи була користь для українського народу, чи ні... Спосіб мислення українського духовенства в Австрії, до 30-х років XIX ст., получив класичну назву - "рутенство".

Кадри політичних і громадських діячів консервативного напрямку постачав "Руський науковий інститут", створений за вказівкою імператора при Львівському університеті ще у XVIII ст. Із стін цього учбового закладу вийшли відомі згодом діячі. До політиків консервативного напрямку належали митрополити М.Левицький, А.Ангелович, ректор духовної семінарії, професор теології В.Левицький, громадський діяч М.Гарасевич та інші.

Вислені діячі у своїх політичних поглядах орієнтувались на феодально-абсолютистську Австрію, намагались на догоду уряду представити Галичину як окремий край, інтереси народу якого нібито протилежні інтересам населення інших українських земель.

У дисертації робиться висновок, що представники консервативного напрямку першої третини XIX ст. на землях Західної України не висунули політичних ідей у концептуальному плані. Вони лише йшли в руслі політики, яку проводив австрійський уряд, час від часу роблячи заяви про свою відданість імператору. Це було цілком природним, бо відповідало інтересам консервативного табору.

Особливість консервативної думки можна вважати те, що окремі діячі розуміли необхідність еволюційного розвитку суспільства, з співчуттям ставились до простого народу, надаючи йому, по можливості, елементарні знання, які б могли поліпшити його становище.

Особливе значення для вивчення політичної думки на землях Західної України мають ідеї свободи, рівності і соціальної справедливості в уявленнях народу. Недостатнє вивчення духовного життя народних мас пояснюється, головним чином, обмеженістю історичних джерел. Пригноблені і неписьменні селяни були не в змозі записувати свої думки. Тому для вивчення даного питання неоціненним є фольклор. У дисертації відмічається, що вивченню громадської свідомості селянства сприяє те, що в 20-40 роки XIX ст. з'являються досить повні фольклористичні збірки, складені вченими-фольклористами і аматорами.

Цей матеріал, зібраний і проаналізований, дозволяє відновити відповідний суспільно-політичний ідеал. Практична свідомість се-

лянина "пам"ятала" його у ідеалізованому минулому. Судя можна віднести дрібну власність, "доброто" імператора і, цілком природно, рівність в отриманні матеріальних благ і особистих прав.

Значна увага в роботі звернена на те, що уявлення народу про справедливість породжувало в ньому ненависть до гнобителів, оскільки ті посягали на священні для трудового люду речі: власність, землю, свободу. Такий був комплекс системи цінностей в уявленнях громадян.

У главі розглядається, як оцінювали галицькі селяни:

а/ австрійську владу, б/ феодално-кріпосницьку систему, в/ псміщичке землеволодіння, г/ боротьбу за свободу і незалежність, д/ уявляли своє майбутнє.

Другим з основних напрямків політичної думки став лібералізм, який виник, на відміну від країн Західної Європи, не як політична течія, а як рух громадських діячів, зусилля котрих були спрямовані на усвідомлення себе як представників нації, що має право на свою мову і культуру. ✓

Аналіз документів свідчить, що доля українського народу і його передових діячів у Галичині була дуже складною. Не скоро з'явилися твори, які б відображали їх стан. Одним з перших, хто торкнувся становища західних українців, був Іван Могильницький. У своїй роботі "Відомість о руськім язичі" він поставив питання про місце українського народу серед інших слов'янських народів став на захист української мови, визначив її як одну з реально існуючих східнослов'янських мов. Він підкреслював, що всі слов'янські мови походять з одного кореня і серед цих братніх мов, поряд з руським - руський, тобто український. Впродовж тривалого часу /до 1948 р./ ця робота цікавила читача не граматичним змістом - граматики вже існували, а постановою питання про українську мову і право народу на її вживання. Як зауважив О.Максвей, робота І.Могильницького давала молодому поколінню русинів "першу наукову основу для розуміння положення української мови між іншими слов'янськими мовами". Саме в цьому і є наукове значення праці І.Могильницького.

Значне місце в розвитку суспільно-політичної думки в Галичині посідає історик, археолог, фольклорист Адам Черноцький, відомий як Зоріан Доленга-Ходаковський. Дослідники справедливо вважають його одним з провідних вчених, який звернув увагу й зайняв-

ся розробкою питань, пов'язаних з відродженням українського народу. Досліджуючи український фольклор, він ще у 1818 р. негативно поставився до тих, хто не визнавав української мови за самостійну і визначав, що нібито "написане до цього про малоросійський діалект варто сміху", тобто критично ставився до антинаукових визначень української мови. Свої висновки З.Ходаковський робив майже одночасно з передовими українськими мовознавцями того часу - І.Могилиницьким і М.Максимовичем, а серед польських науковців - учений був одним з перших, якщо не першим, хто визнав самостійність української мови. Мислитель співчував селянам, вважав їх носіями національної культури, людьми чистими морально. "Той має зле серце, хто не любить народу всією брательною любов'ю". Цікомо справедливо зауважують дослідники, що українські народні пісні у його записах давали широку картину життя українського народу, його боротьби за соціальну і національну свободу. Особа З.Ходаковського була прикладом для кожного, хто бажав присвятити себе науці і служінню народу.

В розробку вищезазначених проблем зробили свій внесок також І.Лавровський, М.Гринецький, В.Компаневич, М.Балудянський, І.Орлай, Ю.Гуца-Венелін, М.Шавницький, І.Земанчик, П.Лодій та інші.

Ліберальний напрямок політичної думки знаходився в опозиції до консервативного. Вчені і громадські діячі, досліджуючи фольклор, прийшли до висновку, що українська мова має право на існування і розвиток поряд з іншими європейськими, а український народ має право на розвиток своєї культури.

Разом з тим, слід відзначити, що в політичному русі першої третини ХІХ ст. на землях Західної України брала участь майже виключно шляхта, але її програма за своїм об'єктивним змістом мала ліберальний характер. Дворянські революціонери, головним чином поляки за походженням, вважали себе повноправними виразниками інтересів, не тільки польського народу, виступали за загальнодемократичні перетворення, маючи на увазі політичні свободи. Що ж стосується соціальної перебудови суспільства, то про неї майже до 40-х років не говорилося зовсім. Отже, революційно-демократична політична думка ще лишалася в початковій стадії розвитку, відображаючи утопічність світогляду її теоретиків.

Демократичний напрямок у політичній думці на землях Захід-

ної України першої третини XIX ст. був представлений польськими дворянськими революціонерами. Серед них слід виділити Й.Лелевеля, Д.Набеляка, С.Гошинського та інших, які розгорнули підготовку і стали активними учасниками повстання 1830 р. за відновлення польської нежалежності. Під прапором спільної боротьби з царизмом поряд з поляками стали трудящі Білорусії, Литви, України. В рядах повстанців опинились солдати і офіцери російської армії. Саме в той час почав рух лозунг "За нашу і вашу свободу". Передова частина світової громадськості висловила своє співчуття боротьбі польського народу. Багато людей підтримувало їх морально і матеріально.

Однак національно обмежені гасла були трагедією повстання. Заклики про відновлення польської держави в кордонах 1772 р., тобто з включенням українських земель, призвели до звуження національної бази повстанців, а відмова від вирішення аграрного питання - надання землі польським селянам - звуження соціальної. Повстанці почали терпіти одну поразку за другою. Мета збройного виступу не була досягнута.

Причини поразки хвилювали багатьох. Чому, в котрий вже раз не вдавалося перемогти? У чому причина? Пошуки її привели до необхідності переглянути політичні теоретичні положення про розвиток суспільства в цілому, а також окремих націй і народностей, змусили озирнутись навкруги, уважніше подивитись і переконатись у тому, що боротьба з гнобленням відбувається у національному оточенні, досить широкому і різноманітному, яке має свої запити і стремління. Необхідно було зробити крок, щоб перемогти упередження і подати один одному руку, на яку б можна було спертися у майбутній боротьбі.

У дисертації відмічається, що повстання - як практика - не підтвердило ряду політичних теорій. Зокрема, національне питання майже зовсім не було розроблено теоретиками і керівниками повстання. Тому не дивно, що український народ, який перебував під подвійним гнітом - австрійського абсолютизму і російського царизму - не бажав залишатися ще й під гнітом польської шляхти.

У той же час, і це слід підкреслити, у суспільно-політичній думці під впливом ідей слов'янського відродження відбулася важлива подія - український народ пройшов етап самоусвідомлення себе як нації, як етнос, що входив на рівних правах у співтовариство

європейських народів. І це було головним для першої третини XIX ст.

У другій главі "Розвиток політичної думки напередодні і в період революції 1848-1849 років" відмічається, що до 30-х років XIX ст. у Західній Європі відбулися значні політичні зміни. Це був час визрівання і здійснення революцій, відміни панщини, подальшого розвитку нових соціально-економічних відносин. Події 1848 р. стали тим рубежем, який поділив XIX ст. посередині, початком нової епохи в житті багатонаціональної Австрії.

У 40-ві роки набула подальшого розповсюдження ідея національного відродження слов'ян. Це було пов'язано з формуванням націй і боротьбою слов'янських народів за національну незалежність. В главі відмічається, що ідея взаємного зближення слов'ян охопила галузь літератури, науки, мистецтва. Вона знаходила відображення і в різних політичних течіях. З'являються нові дослідження, друкуються слов'янські граматики, книжки, журнальні і газетні статті. Створюються таємні гуртки і організації в усіх слов'янських землях. Борці з царизмом і абсолютизмом активізують свою діяльність в еміграції.

У дисертації підкреслюється, що на землях Західної України з'являються політичні і громадські діячі, значення і масштаб робіт яких все більше визначався їх внеском у теорію політичної думки. У консервативному напрямку помітний слід залишив Вацлав Залеський /літературний псевдонім - Вацлав з Олеська/. Його погляди знайшли відбиток в оцінці становища українського народу, в розумінні здійснення деяких реформ тощо. На протязі всього життя вони мали певну еволюцію. Твори В.Залеського і передумови до деяких з них зайняли певне місце серед тих діячів, які зробили внесок у розробку політичних ідей.

Документи свідчать, що В.Залеський по відношенню до галицьких українців проявляв національний егоїзм. Він вважав, що останні не повинні існувати без Польщі, а українську мову слід віднести до польської. Не заперечуючи єдності слов'янських літератур, В.Залеський виступав проти відокремлення від польської української літератури, вважаючи це "дуже шкідливим". Він стверджував, що українці не можуть мати своєї літератури. Більш того, В.Залеський виступив проти вживання українцями своєї азбуки, закликаючи користуватися польським абетцалом /латинським алфавітом -

В.Б./.

Відомим громадським діячем Галичини був Йосип Левицький. В науковій літературі він до цього часу не дістав точної характеристики і фігурує то як "представник консервативної частини української інтелігенції", то як вчений "буржуазно-ліберального напрямку". Дійсно, Й.Левицький не відрізнявся послідовністю поглядів, тим не менш зробив певний внесок у науку. Заслуговує на увагу його "Грамматика" з цікавим вступом, який є одним з джерел для вивчення політичних поглядів автора.

Багато місця в наукових і публіцистичних працях Й.Левицького займає питання про сучасний стан української культури і, насамперед, мови й літератури. Мовне питання він розглядав у зв'язку із становищем українського народу в Галичині. Однак всі надії на покращення становища селян Й.Левицький покладав на верховну владу - тенденція, характерна для багатьох діячів того часу й широко розповсюджена в Європі. В "Листі до цісаря" /1834 р./ і пізніше, в статті "Доля галицько-руського язика", він визнавав себе прихильником габсбургської монархії. Та проте Й.Левицький вважав українське населення Прикарпаття частиною українського народу, а останній - одним з східно-слов'янських, близьких до російського. Цю думку публіцист висловлював неодноразово.

Сучасником Й.Левицького, близьким до нього за своїми політичними поглядами, був Йосип Лозинський. Він також цікавився фольклором, працював над українською грамматикою. Рукопис був уже написаний "гражданкою" /1834 р./, тобто шрифтом, прийнятим на Україні у складі Росії, і представлений цензору, коли Й.Лозинський виступив з пропозицією друкувати його "абецаллом", тобто латинкою. Це рішення викликало протест усіх, хто розумів, що перехід на латину галицьких українців віддасть їх від України. Й.Лозинський не врахував політичного значення своєї пропозиції, однак невдовзі переконався, що зустрів нерозуміння й осуд з боку української громадськості. Пізніше він писав у спогадах, що внаслідок його виступу "русини як зі сну прокинулись і до своєї свідомості приходили".

Таким чином, аналіз показує, що діячі цього напрямку політичної думки, особливо його праве крило, виступали у своїх творчох на підтримку монархії та уряду, не визнаючи прав українського народу на свою мову і літературу. Вони припускали тільки видення

обмеженої кількості книжок, та й то латинським шрифтом. Це приводило до непорозумінь, відчуження і напруги на національному ґрунті.

Ліві консерватори були доляльно настроєні по відношенню до монархії, але під впливом політичних подій їх погляди перетерпіли еволюцію. Вони погоджувались з тим, щоб писати уже не латиною, а кирилицею, виступали за обмежені реформи. Це надавало шанс прийти до національного порозуміння і спільного рішення незрілих проблем.

У дисертації зазначається, що ліберально-демократичні риси найбільш характерно проявились в наукових дослідженнях, публіцистичних виступах і громадській діяльності групи, яка в науковій літературі отримала назву "Руська трійця". Її ядро склали: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, які в 30-ті роки XIX ст. були студентами богословського факультету Львівського університету і одночасно вихованцями духовної семінарії.

За прикладом вчених і письменників України М.Шашкевич та його друзі вивчали українську мову, визначали її місце серед слов'янських мов, звертались до вітчизняної історії і пам'яток старовини, збирали народні пісні й приповідки.

Своєю метою група ставила видання літературно-наукового збірника, до чого запросила молодих галицьких літераторів та вчених. У 1837 р. вона опублікувала "Русалку Дністрову". Матеріали, які вмішувались у ній, мали пробудити у галичан національну свідомість, почуття єдності з усім українським народом, з лідерами слов'янського відродження. "Русалку Дністрову" вдалося надрукувати тільки у Будапешті, але проти її розповсюдження виступила цензура. Збірник було заборонено. Тільки невеличка частка тиражу потрапила до читачів.

Що ж було ідеалом "Руської трійці"? Знаючи її погляди на історію Галичини і України, можна стверджувати, що під "справжньою народною самодіяльністю" вона розуміла суспільство вільних людей, яке існувало у давні часи у слов'ян, і якого прагнув народ.

Яким же шляхом "Руська трійця" та її прихильники мріяли покращити життя народу? Документи свідчать, що про необхідність, перш за все, підняти культурний рівень народу: "Твою ниву нам засівати...". А відносно політики, то вона, на їх думку зміниться сама собою. Це положення свідчить про те, що група поділяла по-

гляди тієї частини ліберальної інтелігенції першої половини ХІХ ст., котра, виконуючи певну просвітительську роботу, намагалась уникнути політичної боротьби.

Заслуга "Руської трійці" полягала в тому, що вона однією з перших почала розглядати і розвивати культуру і, зокрема, літературу на основі народної творчості. В її творах цим підґрунтям служив романтичний фольклоризм, що не було ще революційним демократизмом, а ліберальним, але це був ступінь, необхідний для розвитку революційного демократизму.

У дисертації зазначається, що одним з питань, від якого залежало успіх чи невдача демократичної пропаганди в умовах назрівання буржуазно-демократичної революції, було національне питання. Для польських демократів, які жили й працювали в Галичині, це було питанням про взаємовідносини між українським і польським населенням, між польським і українським демократичним рухом.

Документи свідчать, що польські ліберальні демократи висували і захищали тезу про відродження Польщі у кордонах 1772 р., причому вважали українське, білоруське, литовське населення частиною єдиного польського народу, або, в крайшому разі, його часткою, котра не має права на існування поза територією Речі Посполитої. У "Маніфесті Польського демократичного товариства" кордони Польщі визначались "від Одери до Дніпра й Двіни, від Балтійського до Чорного моря", тобто з включенням до складу Польщі більшості українських земель і їх складової частини - Галичини. Така перспектива не могла не викликати протидії з боку українських діячів, у тому числі тих, хто брав участь у польських нелегальних організаціях.

Подібне становище було і в "Співдружності польського народу" /СПН/. Група українських студентів вимагала, щоб організація була українсько-польською і мала назву "Співдружність польського і руського народів". Керівництво на це не погодилося, і тоді окремі українці вийшли з "Співдружності". Слід підкреслити, що ця підпільна організація відіграла велике значення і вплинула на формування політичної думки на землях Західної України. Розроблений її лідерами Й.Лелевелем, Ш.Конарським, С.Гощинським та іншими статут містив демократичні положення, що мало принципове значення для розвитку національно-визвольного руху. Дуже важливою була теза про встановлення дружніх стосунків між всіма народами у бороть-

бі за свободу і незалежність. Однак шляхетська обмеженість політичної програми проявилась і тут. Замикаючись у вузькому колі, дворянські революціонери не висунули ідеї, яка б змогла повернути на свій бік селян та міські низи, вони були занадто далекими від інтересів українського народу.

Особливе місце, як підкреслюється в дисертаційному дослідженні, посідає революційно-демократичний напрямок політичної думки. Саме в 40-х роках ХІХ ст. створюється революційна демократія - та суспільна течія, яка відстоювала ідею боротьби народу за повалення старої політичної влади. Цей напрямок на землях Західної України представлений іменами Едварда Дембовського, Юліана Госляра та інших, а також деякими політичними організаціями. Зокрема, до революційної діяльності прагнула "Загальна конференція польської нації", або "Мазурська спілка". Створена на польських землях під владою Австрії, вона виступала за єдність польських і українських селян, поставивши на перше місце соціальне питання. Організація "Умань", приймаючи таку назву, проголошувала тим своє стремління створити "з народом України спілку відродження, спілку майбутнього".

Зупиняючись на особі Е. Дембовського, важливо підкреслити, що певний час він мешкав у Львові і знайшовши тут багато однодумців, створив політичну організацію, котра налічувала близько 500 чоловік. Деякий час він проводив агітаційну роботу серед сільського населення Галичини і в одному з листів писав: "Жив серед народу галицького, працював з ним конспіративно, розповідав йому про соціальну революцію".

Про характер звернень Е. Дембовського до народу свідчить його "Відозва до селян". Вона закликає до збройної боротьби проти абсолютизму і шляхти, проти феодално-кріпосницької системи, за встановлення такого ладу, коли зовсім не буде поміщиків, а чиновниками будуть самі селяни, люди з народу. "Влада, яка буде, - писав він, - буде владою народу". Важливо підкреслити, що у своїй діяльності Е. Дембовський намагався поєднати гегелівську діалектику розвитку і власний ідеал політичного устрою суспільства. Шлях до здійснення соціальних перетворень Е. Дембовський вбачав у революційній активності мас. Рушійні сили історичного прогресу він шукав у історії, а прогрес визначав як позитивний результат боротьби передових і консервативних громадських сил за снасування

права приватної власності.

Життя і діяльність соратника і учня Е.Дембовського Ю.Госляра також було пов'язане з Галичиною. Різно виступав він у своїх творах і проти шляхти і проти Габсбургської монархії, розкриваючи їх взаємозв'язок. Головне в творах Ю.Госляра - це заклик до збройного повстання з метою знищення соціального і національного гноблення.

Разом з тим у дисертації підкреслюється, що революційні демократи у той час не були чисельною організацією, яка б була спроможною очолити селянське повстання. Шлях їх до селянства був дуже складним і тривалим. Розвиток революційної демократії і підсилення її впливу припадає на більш пізні часи. А поки ліберали були основною течією у демократичному процесі і навіть визначали характер суспільного руху.

Політичні ідеї 40-х років, відмічається у другій главі, відіграли позитивну роль у підготовці і частковому здійсненні завдань буржуазно-демократичної революції 1848 р. Вирішальним фактором відміни панщини в Галичині був селянський антифеодальний рух, але певну роль у це внесли своїми працями мислителі Західної України. Жах перед можливістю нового селянського виступу змусив правлячі кола Австрії відмінити панщину в Галичині майже на п'ять місяців раніше, ніж в інших місцях імперії.

Аналіз показує, що висока напруга політичної боротьби дозволила мислителям зробити найважливіший висновок: держава стоїть на охороні інтересів правлячого класу. До кінця ще не розуміючи абсолютизму, але разом з тим бачачи, що він стоїть на сторожі інтересів дворянства, багато громадських діячів переконались в антинародності його бюрократичного державного апарату.

Поряд з тим слід наголосити на тому, що відмічені політичні протиріччя в національному питанні між українськими і польськими діячами загострились у ході революції 1848 р. Ця обставина безпосередньо зв'язувала ідейно-політичні відносини першої і другої половини ХІХ ст. Однак був один і причому дуже важливий момент у розвитку політичної думки: відбулося усвідомлення українським народом - мешканцями Прикарпатського краю - своїх соціальних і політичних прав.

У третій главі "Політична думка після буржуазно-демократичної революції 1848-1849 років, у період реакції і стабілізації".

суспільного становища 1849-1870 років" відмічається, що відновлений абсолютистський режим знову потрапив у політичну кризу, яка супроводжувала процес перетворень у країні. В еволюції політичної думки цей період порівняно нетривалий, однак такий, що мав продовження. Він був перехідним між старим абсолютистським устроєм і новою централізацією політичної влади Австро-Угорщини, яка народжувалась. Політичні сили поділились на два угруповання: прихильників державної єдності і федералістів, боротьба між якими захопила все наступне політичне життя габсбургської монархії.

Третій етап розвитку політичної думки на землях Західної України пов'язаний з наслідками революційних подій 1848-1849 рр. у Європі. У цей період спостерігалось піднесення національно-визвольного руху, зближення українців Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпаття, підсилення їх тяжіння до інших українських земель.

Однак це піднесення продовжувалося недовго. У 50-х роках у політиці пануючими стали консервативні ідеї. Схоластика, теологічний і догматичний спосіб мислення, байдужість до інтересів народу - такими рисами характеризувалась більша частина галицької української інтелігенції. Спад суспільно-політичного руху негативно позначився на розвитку прогресивних політичних ідей і в наступних десятиліттях.

Указом імператора Франца-Йосифа від 31 грудня 1851 р. була /крім скасування конституції 1849 р./ впроваджена цензура, заборонені громадські організації. Нарешті, були зведені нанівець зроблені у революційний період послаблення в галузі культури. Крім того, до 1 травня 1854 р. Галичина перебувала на військовому стані. До лідерів революційного руху були застосовані репресії.

Період реакції, за спогадами сучасників, залишив по собі дуже погану згадку. Пригноблені нагоди імперії і класи суспільства боляче переносили ненависний гніт реакційної політики, адже у 1848 р. вони встигли відчутти подих свободи. "Це були часи не тільки політичної реакції після бурхливого 1848 року, - писав І.Франко, - але також часи елементарних негараздів і тяжкого переходу у суспільних відносинах по знищенню кріпосництва". Слов'яни ненавиділи реакційну політичну систему за її германізаторські тенденції, а самі австріяці - за її дух абсолютизму.

У дисертаційному дослідженні підкреслюється, що уряд по від-

ношенню до пригноблених народів проводив політику, мета якої полягає у тому, щоб йдучи на дрібні послаблення у різних сферах, не допустити ці нації до політики. Відносно Галичини проводилась двоїста політика: з одного боку, уряд придушував національно-визвольний рух польського народу, з другого - орієнтувався на польську шляхту як на надійного союзника у боротьбі проти українського і польського народів.

Виконавцем австрійської урядової політики на землях Західної України був польський аристократ граф А.Голуховський, який користувався особливим довіром Франца-Йосифа, як прихильник абсолютистського правління, гноблення й колонізації українського народу. Його підтримували магнати, які ще у передреволюційні часи виробили свою політику, спрямовану на придушення революційного руху.

У главі особлива увага звернена на те, що на Східну Галичину розповсюдили свій вплив краківські консерватори - політичний табір представників крупних землевласників. У 1869 р. група молодих консерваторів - С.Козьмяк, С.Тарнавський, Ю.Шуцький та інші видали памфлет, у котрому виступили проти усякого прогресивного руху, а також боротьби народів за соціальне і національне визволення. Вони висловились за співробітництво з Австро-Угорською монархією, за відновлення Польщі за допомогою Габсбургів.

Таким чином, західноукраїнські поміщицькі кола репрезентували інтереси консервативного табору. Всі вони, незалежно від національного складу, об'єднувались на платформі зміцнення існуючого політичного устрою.

Феодалні пережитки, хоча і були гальмом на шляху буржуазного перетворення суспільства, не могли зупинити розвитку капіталізму. І в цьому ж напрямку розвивалась політична думка. Опозиційним рухом були охоплені практично усі народи, які населяли імперію. Однак політичному режиму вдалося досягти цілі. Він здійснив примусову єдність народностей Австрії, але єдність в незадоволенні.

Українська і польська прогресивна інтелігенція і студентська молодь намагались розгорнути політичну боротьбу з існуючим режимом. У своїй діяльності вони спирались на традиції дружби і співробітництва між передовими демократичними діями Росії, України, Польщі. До їх середовища все більш проникали ідеї соціальної справедливості.

Навесні 1858 р. у Львові був розкритий антиурядовий закат. Його учасники - літератор Р.Зморський, вчитель П.Пашковський, 14 учнів семінарії, кілька священників виступали за звільнення Галичини від австрійського панування і створення "польсько-української держави". Як відмічалось в офіційних документах, "чужі їм /членами організації - В.В./ до сих пір демократичні й комуністичні ідеї були прикриті ідеєю про нерозривну спілку братерства між поляками і русняками з метою повалення австрійського іґа". Незважаючи на те, що діяльність організації була досить обмеженою, а ідеї учасників неконкретними і теоретично не обґрунтованими, австрійська влада жорстоко розправилась з її членами.

Ідея "національної автономії" була висунута демократичною частиною галицького сейму. Депутати вимагали, щоб у майбутньому галицька делегація приймала участь у роботі рейхсрата лише з питань, загальних для цього королівства і для інших областей.

Документи архівів свідчать, що уряд розгубився, бо не тільки в Галичині, а і в інших місцях набрав розголосу рух за автономію.

У 60-х роках ХІХ ст. в суспільно-політичне життя Східної Галичини включились О.Терлецький, В.Навроцький та інші, представники тієї частини української молоді, яка виступала на захист інтересів трудящих. Українська молодь 60-х років під впливом суспільно-політичного руху "підняла і в Галичині прапор української народності", народної мови в літературі, і разом з тим "демократизму в політичних справах".

Одним з найбільш яскравих представників демократичної течії політичної думки був П.Свенцицький. Науковий інтерес викликають його погляди з національного питання. На сторінках часопису "Село" він виклав свої погляди на проблему українсько-польських стосунків. З цього приводу І.Франко зауважив, що П.Свеницький був "першим поляком, який звернув увагу галицьких поляків на необхідність близького познання українців... на необхідність відноситися до них як до братів, і на велике значення добрих стосунків з українцями для майбутнього обох народів".

Отже, діяльність П.Свенцицького та його спільників сприяла розповсюдженню ідей демократичного напрямку у західноукраїнському регіоні, зміцненню дружби українського і польського народів.

У 60-х роках ХІХ ст. на землях Західної України відбувався

процес об'єднання політичних сил, У дисертації підкреслюється, що поштовхом до цього став революційно-демократичний рух у Західній Європі, що відбилось також на українсько-польських взаєминах, особливо напередодні і під час польського повстання 1863-1864 рр. Національно-визвольна боротьба польського народу сприяла участі представників українського народу в політичній боротьбі за свої соціальні і національні права.

Дослідження українських і зарубіжних вчених підтверджують, що польське повстання було найбільш масовим революційним виступом у житті слов'янських і європейських народів у 60-ті роки XIX ст. Воно було прямим продовженням політичної боротьби польського народу за соціальне і національне визволення першої половини XIX ст., увібрало в себе всі її багаті традиції, підірвало політичні позиції реакційних урядів Європи, полегшувало народним масам боротьбу з абсолютизмом за перемогу демократичної революції. Вони висловлювались за підтримку польського національно-визвольного руху ще й тому, що вбачали в ньому силу, яка б сприяла підірвати позиції абсолютизму і самодержавства.

Повстання, як відомо, потерпіло поразку. Головною політичною помилкою його керівників було те, що в програмах і документах виявилось нерозробленим одне з важливих питань - аграрне. Це призвело до звуження соціальної бази повстанців і відходу від боротьби найбільш чисельного союзника - селянства.

Другим питанням, яке викликало суперечки навіть після поразки повстання, було національне. Польські консервативні кола виступали не тільки проти самовизначення українського народу, а в окремих випадках не визнавали навіть його існування. Це стало серйозною перешкодою для об'єднання сил українського і польського народів у боротьбі зі спільним ворогом. Проте ідея самовизначення українського народу вже визріла і вимагала реального втілення. Небажання його вирішувати поглиблювало розмежування, підсилювало ідеологічну боротьбу. В політичній думці на землях Західної України все більшого поширення набуває ідея національного самовизначення, автономії і воз'єднання з українським народом.

У четвертій главі "Розвиток політичної думки на землях Західної України в останній третині XIX століття" відзначається, що цей період умовно можна поділити на дві частини. Перша - закінчується 70-ми роками, коли противники існуючої політичної системи

змушені були відступити і дуалізм зміцнився. Друга - з початку 80-х років приблизно до кінця віку, коли внаслідок еволюції політичної системи в імперії набули темпів центробіжні тенденції. Це викликало кризу, в яку були втягнуті всі політичні сили, починаючи від монархії і закінчуючи національними партіями і рухами. Вона вже була розв'язана у ХХ столітті.

У дисертації підкреслюється, що однією з особливостей еволюції політичної думки на землях Західної України було те, що йшов активний процес пошуку й розробки політичної теорії.

У цей період теоретичний рівень революційних і громадських діячів 70-90-х років стояв значно вище порівняно з 50-60-ми роками. Це наочно проявлялося у ставленні до існуючого державного устрою і в ідеях щодо майбутнього суспільного устрою. Таке становище пояснювалось не тільки економічними і соціальними процесами, що відбувалися всередині держави, а й зростанням революційних виступів, котрі без сумніву, були тим джерелом, за допомогою якого формувалась політична думка.

Майбутню монархію на найближчі часи було непевним і не забезпеченим жодними гарантіями. Країна наближалася до рубежу століття, за яким чітко проглядались великі політичні потрясіння. Для кожного політика було очевидним, що розпад Австро-Угорщини очікується найближчим часом.

Однак консервативні сили робили все, щоб загальмувати цей процес. У Галичині в жовтні 1876 р. вибори до місцевого сейму дали, завдяки адміністративному тиску, переважну більшість консервативному клерикально-феодалному угрупованню, яке відстоювало політику прихильності до центрального уряду. І дійсно, голоси польських депутатів, приєднуючись до урядової групи, неодноразово приводили її до перемоги. Польська аристократична партія була повним господарем у Галичині, де вона, починаючи з 1877 р., звела представництво русинів у сеймі до незначної меншості. Їх нараховувалось не більше 10 чоловік з 150 від загальної кількості. Для депутатів консервативного напрямку головніше за все було не допустити до парламенту незалежних галицьких депутатів, які б могли з трибуни розкрити для країн Західної Європи закулісний бік консервативної політики адміністрації. Це їм вдалося і вони зуміли провести до керівництва країною свою людину - губернатора Галичини графа К.Бадені.

Не дивно, що уряд останнього у своїй діяльності спирався на коаліцію консервативних партій, польський клуб і католицьку партію.

Ліберальна течія політичної думки в кінці XIX ст. розвивалася двома напрямками. Перший з них - шлях на національне визволення зародився в громадівських організаціях. Другий - соціальне визволення - у соціалістичному русі, в робітничих організаціях. Наприкінці століття політичні програми радикалізуються і з'являються вимоги політичної незалежності і створення власної держави.

Оригінальні політичні концепції висунули ряд діячів. Вони тією чи іншою мірою ґрунтовно сформувавши ідею національної свободи, яка була пізніше вміщена в програми ряду партій. У зв'язку з цим дисертант вирішив докладніше зупинитись на політичних поглядах М. Драгоманова, М. Грушевського, К. Левицького.

На початку 70-х років Михайло Драгоманов виявив вплив на розвиток політичної думки на землях Західної України. У своїх статтях і замітках про Галичину він піддав гострій критиці консерватизм і клерикалізм певної частини галицької інтелігенції. Разом з тим він проаналізував капіталістичний розвиток і зробив висновок, що цей суспільний устрій несе трудящим злидні і експлуатацію. Багатства народу, відмічав він, грабуються "капіталістами і причому гіршим ґатунком капіталістів, справжніми хижаками".

Виходячи з визнання прогресивного розвитку суспільства М. Драгоманов вважав, що капіталізм не вічний і його замінить соціалістичний устрій. "Певні форми колективізму і навіть комунізму рішуче насуваються на життя цивілізованих народів", - писав він.

До "наукового соціалізму" М. Драгоманов ставився критично. Високо оцінюючи К. Маркса як вченого, він, у той же час, критикував його теорію. Зокрема, М. Драгоманов не вбачав історичної ролі у робітничому класі і орієнтувався на селянство. Він вважав, що перехід до соціалізму можливий мирним, поступовим шляхом, без революційних виступів.

Політична програма М. Драгоманова проникнута ідеями федералізму і запереченням державного централізму. Майбутня держава уявлялась йому як федеративна спілка вільних соціалістичних громад. На противагу ідеалістам, які розглядали державу як основу суспільного життя, М. Драгоманов наголошував: "Політична форма держави річ цілком другорядна в порівнянні з соціально-економічними відношен-

нями..." Він бачив у державі "фортецю для захисту панування багатих".

Таким чином, М. Драгоманов, досліджуючи проблеми політичного розвитку суспільства, полемізуючи з різними точками зору на цей предмет, зробив внесок у майбутній політичний устрій незалежної держави.

Михайло Грушевський у своїх працях багато уваги приділяв політичним питанням і створив власну концепцію політичного розвитку у Східній Європі. Він відмовився від орієнтації на викладення історії класової боротьби, а замість того запропонував концепцію української державної ідеї. Це привело його до висновку, що "загальноросійської" історії не може бути, бо нема "загальноросійської" народності. За думкою М. Грушевського, може бути історія усіх "російських народностей", або "історія Східного слов'янства".

Як відмічається у дослідженні, він виробив власні погляди з національного питання, зокрема, розробив у деталях "федеративну концепцію". Причому, тут мислитель пройшов певну еволюцію - від підтримки ідеї федерації і національно-культурної автономії у складі Росії, до реалізації ідеї суверенітету і національної незалежності - "самостійності".

Отже, М. Грушевський зробив значний внесок у розвиток політичної думки і виявив вплив на громадських і політичних діячів Західної України.

Ім'я Костя Левицького, відомого державного і громадського діяча Західної України, тривалий час залишалося в тіні і за певних обставин мало було відомим не тільки серед громадськості, а й у наукових колах. У своїх працях вчений вивчав, за його висловом, період політичного відродження України від Кирило-Мефодіївського товариства і появи альманаха "Зоря" в Галичині до 1914 р.

Предметом дослідження К. Левицького стала еволюція національної української ідеї свободи і незалежності українського народу. Він аналізує висунуті попередниками тези про самовизначення української провінції в Австрії, підтримує вимогу про рівноправ'я "всіх народів Австро-Угорської монархії", розробляє положення про надання "самостійності народності слов'янській". Наприкінці XIX ст. його політична програма радикалізується і вже сам К. Левицький, як депутат, висуває вимогу про культурно-національну

автономію.

У дисертації підкреслюється, що з розвитком політичних подій на заході і сході України все більше відчувалась різниця у становищі української громадськості. На відміну від нелегальних політичних організацій на Україні у складі Росії, партії Галичини, які почали виникати в кінці ХІХ ст., існували легально і вели боротьбу за виборців без перешкод.

У 1890 р. радикальна партія, яка виділилася з народовської течії, приймає свою програму. В ній, з часом політичні ідеї трансформуються з вимог про національну автономію до створення незалежної держави шляхом об'єднання всіх українських земель.

У 1899 р. Є. Левицьким і В. Охримовичем та їх спільниками створюється національно-демократична партія. Своєю довготривалою метою вони проголосили національну незалежність, а найближчими цілями - автономію у складі Австро-Угорщини.

В 70-80-х роках у суспільному житті Прикарпатського регіону спостерігається поширення соціалістичних ідей. Вони потрапляли на землі Західної України переважно з промислових і культурних центрів Австро-Угорщини і представники західноукраїнської інтелігенції знайомились з ними із праць німецькою мовою. Другим джерелом появи соціалістичних видань у Галичині були її зв'язки з Росією.

Активно пропагував соціалістичні ідеї Сергій Подолинський. Біля нього в еміграції гуртувалась молодь з Наддніпрянщини й Галичини. З часом він увів у коло зв'язків з російськими й українськими революціонерами "Цюріхської колонії" Остапа Терлецького. Останній об'єднав українську молодь соціалістичного напрямку у Відні. Все це дало можливість створити там українське видавництво соціалістичної літератури. При цьому О. Терлецький користувався допомогою С. Подолинського і матеріальною підтримкою київської "громади". Незабаром видавництво, яким керував О. Терлецький, випустило у світ три брошури українською мовою: "Парова машина", "Про бідність", "Правда".

Поява цієї популярної літератури було важливим моментом у політичному житті 70-х років ХІХ ст. Як свідчать архівні документи, ці перші брошури, які називали "метеликами", розповсюджувались по всій Східній Галичині. Вони сприяли формуванню політичних поглядів серед української молоді, скеровували її на шлях

соціалістичної діяльності.

Разом з тим важливо підкреслити, що з поширенням марксистських ідей популярними були бланкізм, прудонізм, анархізм та інші течії соціалізму, які мали місце в Австро-Угорщині, в тому числі й на землях Західної України. Ласальянські ідеї в Галичині пропагував польський соціаліст Б. Ліменовський. На перший план він і його прихильники висували національно-визвольну боротьбу, поставивши на друге місце об'єднання робітників і селян різних національностей для спільної політичної роботи.

Серед польських марксистів, які розробляли політичну теорію на землях Західної України, провідне місце по праву належить Людвіку Варинському. Щоб уникнути арешту з боку царських властей, він прибув у 1878 році з Варшави у Львів і тимчасово оселився тут. За його участю була складена перша соціалістична програма робітничого руху, опублікована у 1878 р. з конспіративних міркувань як "Брюссельська програма". Вона відіграла велику роль у формуванні ідеології польського пролетаріату, закликаючи робітників до соціальної революції і підкреслюючи, що звільнення пролетаріату є справою рук самого пролетаріату.

Разом з тим варто зауважити: коли Л. Варинський, критикуючи реформістські традиції львівських соціалістів, запропонував поряд з легальними формами робітничого руху використовувати й нелегальні, то підтримки і розуміння не знайшов. Більш того, він зустрів опір з боку керівництва робітничим рухом у Львові, яке вказало Л. Варинському на недооцінку існуючих в Галичині можливостей легальних форм політичної боротьби і ролі селянства у ній. Отже, повністю реалізувати свої задуми Л. Варинському не вдалося.

Соціалісти, групуючись навколо редакції газети "Праця", яка виходила польською мовою, розгорнули роботу по об'єднанню робітників в єдину організацію. На початку грудня 1879 р. редакційний комітет газети у складі І. Данилюка, Л. Інлендера, А. Маньковського, Б. Червенського та інших виробив програму, в якій були висунуті як економічні, так і політичні вимоги робітників. Її схвалили на першому загальному мітингу робітників Львова 28 грудня 1879 р. Так виникла перша програма галицьких соціалістів. Вона висувала такі вимоги: скорочення робочого дня, встановлення мінімальної заробітної платні, обмежене використання жіночої і дитячої праці, здійснення реформи народних шкіл, введення за-

гального виборчого права тощо.

Незважаючи на певну політичну обмеженість, перша програма галицьких соціалістів мала певне значення для подальшого розвитку соціалістичного напрямку політичної думки.

Таким чином, галицькі соціалісти в кінці 70-х на початку 80-х років XIX ст. не тільки виробили свої ідейно-політичні погляди, а й опублікували, як політичну основу майбутньої партії, програмні документи, характерною рисою яких було співіснування низки відомих соціалістичних положень з елементами оригінальних, самобутніх поглядів.

Важливим етапом розвитку політичної думки на землях Західної України в останні 20 років XIX ст. можна вважати творчу спадщину двох видатних мислителів - І.Франка і Лесі Українки. З позицій революційного демократизму вони розробляли окремі питання політичного життя України і по-своєму трактували їх.

Політичні твори І.Франка - яскрава сторінка історії суспільно-політичної думки і боротьби українського народу разом з іншими народами за своє соціальне, політичне і національне визволення. В них відобразились складні процеси історичного розвитку Західної України кінця XIX ст.

Слід підкреслити, що І.Франко не поділяв повністю марксистського вчення, підходив до оцінки політичних проблем з позицій класу робітників, під яким розумів не тільки пролетаріат, а й інші верстви трудящих міста і села, включаючи трудову інтелігенцію, а також "дрібного майстра" і дрібного власника.

Під революцією він розумів "великий ряд таких культурних, наукових і політичних факторів, будь вони криваві чи ні, котрі змінюють всі основи і бувши поняття і повертають весь розвиток даного народу на зовсім інший шлях".

Який же з них відповідає ідеї народної революції? В дисертаційному дослідженні зазначається, що першим досвідом соціальної революції І.Франко вважав революцію політичну, не погоджуючись однак з марксистською точкою зору про керівну роль пролетаріату стосовно інших класів і верств. Він не поділяв також марксистського вчення про необхідність доведення революції до встановлення диктатури пролетаріату.

Мислитель доклав чимало зусиль для розробки національного питання. Не заперечуючи важливості досягнення національної сво-

боди, І.Франко вважав її невід'ємною від соціальної, бо "розвиток народності - це лише одне з проявів розвитку народу поряд з розвитком економічним, суспільним і т.д."

Боротьбу за "загальнолюдські права" письменник називав основною ціллю, бо був переконаний, що народ, здобуваючи собі економічні, політичні, культурні права, тим самим здобуває і національні. Себе він вважав представником "реального патріотизму", оснований на "загальнолюдських засадах".

Аналіз праць І.Франка свідчить: він добре розумів, що не може бути вільним народ, який пригнічує інші народи. Про це свідчать такі рядки: "Нація, яка в ім'я державних або яких-небудь інших інтересів подавляє, придушує і затримує у свободному розвитку іншу націю, - рие могилу собі самій і тій державі, якому ніби-то служить це пригнічення".

Мислитель запропонував форму політичної незалежності соціально-визволених народів, які входять у склад федерації, "демократичну автономію". За його думкою, головним закликом завжди і всюди може бути "повна політична свобода і рівність кожної людської особистості, задоволення її людських прав і тільки на цій підставі автономії національності".

Таким чином, І.Франко по суті виступав за створення федерації з політичною рівністю народів у формі демократичної республіки, оснований на общині як найпершій ланці територіально-виробничого й самоврядованого об'єднання, пов'язував общинне самоврядування з державною федерацією, ототожнюючи її з демократичною державою, а демократичну автономію - з демократичною республікою.

Леся Українка почала свій творчий шлях тоді, коли на боротьбу проти самодержавно-поміщицького устрою піднявся робітничий клас і значно посилювались виступи селянства. Не маючи, за її словами, "претензій на авторитетність у політико-історичних справах", Леся Українка разом з тим приділила увагу питанням політики. Ідеї розглядалися нею як надбудовні категорії над "економічною силою" і матеріальними цінностями.

У дисертації відмічається, що серед важливих політичних питань, які розглянула Леся Українка, є проблема національної свободи. Своєю творчістю вона закликала до єдності й солідарності трудящих усіх націй, відстоювала їхню згуртованість, заслужувала національний гніт.

Переймаючись долею України, Леся Українка виступала з ідеями національного патріотизму. Настав час, вважала вона, вирішити питання про возз'єднання роз'єднаних українських земель, але не в складі Російської імперії, де нема "хоч якої-небудь не ідеальної політичної свободи", де Україна "абсолютно не вільна", не мала навіть "автономії". Для неї була важливою повнота політичної свободи України серед народів, які увійшли до складу федерації на засадах рівності і справедливості.

Суспільний ідеал Лесі України не завжди чітко проглядається, але те, що вона малювала майбутнє суспільство без антагоністичних класів - значний крок письменниці до розуміння соціально-політичної основи майбутнього устрою.

В "Замітках з приводу "Політика і етика" Леся Українка спеціально розглянула питання про співвідношення революції і терору. Вона рішуче відмежувалась від терористичних засобів боротьби, засудила змішування понять "революція" і "терор". Поетеса наголошувала: "Можна виправдати і те і інше, хто має бажання, але для чого змішувати". У своєму запереченні терору як засобу боротьби Леся Українка засудила як білий, так і червоний терор у період якобінської диктатури.

Розглядаючи даний аспект політичних поглядів Лесі Українки, в дисертації зазначається, що радянська наука вважала подібні твердження помилковими. Дослідники стверджували, що Леся Українка не могла збагнути ступені опору пануючого класу в революції і необхідність встановлення диктатури повсталого народу після її переможного завершення. Думється, навпаки, не тільки все це передбачала, але й могла зрозуміти. А от виправдати, як інтелігент, як гуманіст, не могла. Зараз, у світлі нового політичного мислення, зовсім по-новому сприймаються її погляди на цю проблему.

Отже, політичні і громадські діячі Західної України зробили свій вагомий внесок у розробку таких загально-теоретичних проблем, як соціально-політичні основи національних відносин, єдності соціального і національного у визвольній боротьбі. Теоретичне осмислення цих питань надало їм можливість зробити важливі висновки про боротьбу за соціальне визволення як одне з головних завдань національно-визвольного руху і на цій підставі визначити основні напрямки діяльності революційно-демократичної інтелігенції.

В заключенні дисертації підведені підсумки дослідження,

зроблені теоретичні висновки і узагальнення. Зокрема, відзначається, що політична думка на землях Західної України в ХІХ ст. пройшла у своєму розвитку складний і своєрідний шлях. В її еволюції були злети і падіння, революційні вибухи і ситуації, що вели у глухий кут. Політична теорія не завжди передувала практиці. Часто відбувалося навпаки і закінчувалось конфліктами - повстаннями і збройними виступами. Наставали періоди застою або піднесення, але обов'язково - пошуками нової теорії. Політичні лідери і мислителі намагались знайти те вірне рішення, яке б виправдало думи і сподівання людей про нове справедливе суспільство, де б усі були рівні й щасливі. І, слід сказати, над цим у той час бились найбільші мислителі людства, маючи надію розв'язати цю проблему. Тому політичні ідеї, які розроблялись у західноукраїнському регіоні, увійшли у загальний потік духовних досягнень людства як складова частина.

Розвиток політичної думки у краї умовно можна поділити на чотири періоди.

Перший - приблизно з кінця ХVІІІ ст. до 30-х років ХІХ ст., коли український народ на землях Західної України пройшов етап самоусвідомлення себе як нації, як етнос, який на рівних входить у співтовариство європейських народів.

Другий - з 30-х років ХІХ ст. до революції 1848-1849 рр., включаючи її, коли як наслідок певної еволюції і під впливом революційних подій відбулося усвідомлення частиною українського народу - мешканцями Прикарпатського краю своїх соціальних і політичних прав.

Третій - з початку 50-х до 70-х років - період післяреволюційної реакції і стабілізації суспільного становища, коли в політичній думці набула розповсюдження ідея національного самовизначення, автономії і возз'єднання з українським народом.

Четвертий - з 70-х років до кінця 90-х ХІХ ст., коли мислителі сформулювали ідею політичної незалежності українського народу, ідею державності і поставили собі за мету втілити її в життя.

Таким чином, досвід розвитку політичної думки на землях Західної України у ХІХ ст. для його практичного використання у процесі вдосконалення політичних відносин в Україні на сучасному етапі концептуально узагальнений.

У дисертації досліджені соціально-культурні передумови роз-

витку політичних ідей в регіоні. Це дало можливість зробити висновки, що найбільше ідеї свободи й прагнення до незалежності відбилися у народній творчості. Саме у фольклорі більше за все набули розвитку політичні інтереси народу.

Характерною рисою в еволюції політичної думки ХІХ ст. була боротьба між консервативним і ліберальним напрямками. Представники першої течії в той період не висунули ніяких політичних ідей у концептуальному плані, йдучи тільки у руслі тієї політики, яку проводив уряд, і підтримували його. Друга течія репрезентувала собою рух громадських діячів, зусилля яких були спрямовані на усвідомлення себе як представників нації, котра має право на свою мову і культуру.

Револьюційно-демократична політична думка в той період ще лишалася на початковій стадії розвитку, свідченням чого була поразка польського повстання 1830 р., яке дуже тісно було пов'язано з західноукраїнським регіоном.

Повстання, як практика політичного життя, не підтвердило окремих політичних теорій. Скажімо, національне і соціальне питання майже зовсім не були розроблені теоретиками і керівниками, що привело до звуження соціальної і національної бази повстання, а звідси і до поразки.

Слід відзначити, приблизно такими ж були й причини невдачі повстання 1863-1864 рр. Український народ не бажав відновлення польської держави в кордонах 1772 р., де б йому не знайшлося місця як рівному. На жаль, більшість польських громадських діячів не розуміли цього, не визнавали прав українського народу на свою мову і літературу. Це приводило до непорозуміння, відчуження і напруги на національному ґрунті.

У 40-х роках ХІХ ст. стала поступово вимальовуватися перспектива двох етапів боротьби у політичній думці на землях Західної України. Перший - проти феодално-кріпосницьких пережитків і заміну їх буржуазними відносинами. Другий - проти утвердження капіталістичних порядків і за розвиток револьюційно-демократичного й соціалістичного напрямків, що привело до посилення політичної боротьби вже між трьома основними напрямками - консервативним, ліберальним, соціалістичним.

Однак обидва цих етапи в основному так і залишились до кінця нерозвиненими. Виникла і набула розповсюдження після револю-

ції 1848 р. теорія так званого "російського соціалізму". Вона була спрямована на перехід до соціалізму, обминаючи етап буржуазно-демократичної революції. Це викликало розкол у революційно-демократичному напрямі політичної думки, скерувавши її на шляхи західноєвропейський і російський. Політична думка Західної України в цілому стала розвиватися по першому шляху, що і відбилося на розвитку ідей в регіоні.

Можливо, в цьому слід шукати витoki тих проблем, з якими ми стикаємось зараз? Мається на увазі те, що наше суспільство не пройшло довготривалої стадії ліберально-демократичного розвитку, не заклало підґрунтя для парламентаризму і демократії. Вірогідно, тому після більше ніж сімдесяти років соціалістичного розвитку ми заговорили про відновлення плюралізму думок і дискусій з різних питань внутрішньої і зовнішньої політики. Кажучи іншими словами, нам доводиться повертатися назад і проходити ті етапи, які своєчасно виявились не пройденими.

Тим не менше, національно-визвольна боротьба, особливо у моменти свого піднесення, мала специфіку і характеризувалась певними відмінностями. Вона, по-перше, відрізнялась великою строкатістю складу учасників; по-друге, складністю і суперечністю ідеології; по-третє, відсутністю спільності і неспівпаданню за часом періодів піднесення боротьби польського та українського народів; по-четверте, на території, що вивчається, в досліджуваний період не було одночасно існуючих досить сильних організацій, які б об'єднавшись, могли створити основу для спільної боротьби з царизмом і абсолютизмом.

В останній третині XIX ст. участь громадських діячів у розробці політичної теорії триває. Оригінальні політичні концепції висунули ряд з них. Вони в тій чи іншій мірі сформулювали ідею національної свободи, яка пізніше увійшла в програми деяких партій і політичних угруповань. В кінці століття політичні програми радикалізуються, з'являються вимоги повної незалежності і створення власної держави.

Соціалістичний рух, який також виник на землях Західної України в останній третині XIX ст., знаходився частково під впливом німецької і австрійської соціал-демократії. Це накладало свій відбиток на його характер і масштаби, розробку і впровадження в політичне життя різних політичних теорій і течій.

Не все в ідейній спадщині політичних мислителів Західної України витримало перевірку часом. Були у багатьох з них недосконалі, незрілі положення, непослідовність, недосить високий теоретичний рівень, утопізм. Але не вони визначають сутність їхніх політичних думок. У цьому напрямку ними керувало переконання відстояти корінні інтереси народу, його соціальне і національне визволення, світле майбутнє, людську гідність.

Положення дисертації найбільш повно викладені автором у 35 наукових і учбово-методичних працях загальним обсягом 80 друкованих аркушів. Найбільш важливими з них є:

1. Генезис політичної думки на землях Західної України в першій половині XIX ст. Індивідуальна монографія. Депонована в Укр.НДІНТІ 09.12.91 р. № 1587. - 10,5 д.а.
2. Еволюція політичної думки на землях Західної України у другій половині XIX ст. Індивідуальна монографія. Депонована в Укр.ІНТЕІ 10.07.92 р. № 1049. - 10,0 д.а.
3. Проблеми національних відносин у висвітленні революційних демократів України. // Діалектика національного і інтер-національного в умовах перебудови. - Київ. - 1990. - Вип. 80. - 0,25 д.а.
4. Плани семінарських занять та методичні рекомендації з курсу політології для студентів усіх спеціальностей та форм навчання. - Львів. - 1991. - 1.0 д.а. /в співавторстві/.
5. Програма курсу політології.
Київ. - 1991. - 2,66 д.а. /в співавторстві/.
6. Політологія: методика комплексного вивчення вузівського курсу. Темі 1-8. - Київ. УМК ВО 1991. - 12,0 д.а. /в співавторстві/.
7. Короткий політологічний словник.
Київ. РОВО. 1991. - 6,62 д.а. /в співавторстві/.
8. Становлення і розвиток прогресивної суспільно-політичної думки в Галичині на початку XIX ст. Депонована в Укр.НДІНТІ 26.12.91 р. № 1649. - 0,75 д.а.
9. Політологія: методика комплексного вивчення вузівського курсу. Темі 9-15. - Київ. УМК ВО. - 1991. - 12,89 д.а. /в співавторстві/.
10. Політичні мотиви у виступах просветителів і публіцистів

Галичини у 30-40-х роках XIX ст. Депонована в Укр.
НДІНТІ 26.12.91 р. № 1650. - 0,76 д.а.

11. Короткий політологічний словник.
Київ. РАПО. 1992 р. - 6,66 д.а. /в співавторстві/. Рос.м.
12. Політична думка на землях Західної України в період ре-
акції 1848-1859 рр. Депонована в Укр.ІНТЕІ 12.03.92 р.
№ 342- 1,2 д.а.
13. Програма курсу політології для студентів інженерних спе-
ціальностей. - Львів. - 1992. - 2,75 д.а. /в співавтор-
стві/.
14. Розвиток політичної думки у Східній Галичині і польське
повстання 1863-1864 рр. Депонована в Укр.ІНТЕІ 10.07.
92 р. № 1048. - 0,8 д.а.
15. Політологія: методика комплексного вивчення вузівського
курсу. Темі 16 - 20. Київ. УМК ВО. - 1992 р. - 7,1 д.а.
/в співавторстві/.
16. Предмет та еволюція науки про політику.
Львів. - 1992. - 2,5 д.а.
17. Джоконда в політичному інтер'єрі. ж."Віче" - 1992, № 6.
- 0,5 д.а. /в співавторстві/.
18. Політичні проблеми в ідейній спадщині революційних демо-
кратів України. // Тези республіканської науково-прак-
тичної конференції "Українська ідейна спадщина у викла-
данні гуманітарних наук". - Дніпропетровськ. - 1992. -
0,12 д.а.
19. З історії виникнення політичної думки. // Питання су-
спільних наук. - Київ. 1992. - Вип. 91. - 0,3 д.а.
20. "Святині" впали, хай живуть святині. ж."Віче". - 1993,
№ 2. - 0,5 д.а.

В.С.Будзак

Підписано до друку 20.04.93. Зам.60.Тир.100 прим.Безкоштовно

Копіювально-розмножувальне бюро РІВІЛ.КІІВ-85, пр.Акад.Глушкова, 1.

8116531

AB 27.822